

УДК 338.432

Л. Ю. Мельник,
д. е. н., професор

А. А. Сєдих,

аспірант, Дніпропетровський державний аграрний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЩОДО ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Проаналізований сучасний стан техніко-технологічної оснащеності аграрної сфери економіки України, її відповідність постіндустріальній моделі, визначення сутності останньої.

ВСТУП

На всіх етапах розвитку виробництва сільське господарство в аспекті його техніко-технологічної оснащеності, як правило, відставало від промисловості. Не була виключенням і епоха НТР, яка розпочалася в 50-ті роки минулого століття. Проте в економічно високорозвинених країнах на базі передусім революційних змін у промисловості відбулися кардинальні зміни в техніко-технологічній оснащеності сільського господарства. Звернемось до досвіду США, де період 60-х — початку 80-х років характеризується найвищим темпом інтенсифікації сільського господарства за всю історію його розвитку. Технічна оснащеність американських ферм збільшилась за два десятиліття (за вартістю) у 4,5 рази. У результаті загальна вартість сільськогосподарської техніки, яка припадає на 1 га, зросла у 5 разів. Енергоозброєність підвищилася вдвічі в основному за рахунок збільшення потужності тракторів у 2 рази (до 312 млн кінських сил), тоді як їх кількість залишилась практично без змін (4,7 млн од.). Особливо суттєві зрушення відбулися у використанні добрив для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Маса добрив, які вносились за 1960—1980 роки, зросла у 3 рази (до 21 млн діючих речовин), а їх вартість — у 7 разів (до 9 млрд дол.). Ще швидшими темпами збільшувалося застосування пестицидів (за вартістю — від 0,6 до 3,5 млрд дол.). Площі зрошуваних полів зросли в 1,5 рази і становили у 1986 році 19 млн га, або 15% від усіх збиральних площ країни. Подальше їх розширення стало обмежуватися водними ресурсами країни.

За рядом прогнозів найближчі десятиліття відзначаться корінними технологічними новаціями у сільськогосподарському виробництві. Зокрема, нові успіхи у біоценології, які охоплюють питання генетичних змін рослин і тварин, містять потенціал для суттєвого збільшення обсягу виробництва та дозволяють моделювати рослини і тварини відповідно до специфічних умов даного природно-кліматичного середовища. Посилюється увага до розвитку інтегрованих комплексів пестицидів і добрив, які можуть оптимізувати врожайність рослин. Великі хімічні компанії працюють над створенням взаємопов'язаних видів продукції. Якщо вони досягнуть успіху, то великі ферми купуватимуть і впроваджуватимуть нові технології з метою максимального збільшення врожайності, обсягу виробництва і зниження витрат. Це примусить інші господарства впроваджувати технологічні новації або зазнавати банкрутства. Однак не у всіх знайдуться потрібні кошти і багато ферм збанкрутує [1].

Усе це дає підстави вести мову про те, що в економічно високорозвинених країнах в цілому і, зокрема, в США сформована і функціонує постіндустріальна модель сільського господарства (інформаційно-технологічний спосіб аграрного виробництва), для якої характерно динамічне і безупинне вдосконалення техніки та технологічних процесів. Зрозуміло, що це стосується не всіх агроструктур. Чимало їх і сьогодні функціонують як "індустріальні". Кількість постіндустріальних агроструктур порівняно невелика, але вони виробляють понад половину усієї товарної продукції. Тобто постіндустріальний сектор в сільському госпо-

дарстві країн Заходу є провідним, базовим, основою продовольчої безпеки країни. Якщо до нього, наприклад, у США віднести великотварні агроструктури, ферми, "мільйонники", тобто з обсягом реалізованої сільгосппродукції за рік в 1 млн дол. і більше, то, за даними останнього сільськогосподарського перепису США, в 2007 р. кількість таких агроструктур становила лише 57,3 тис. (2,6% від їх загальної кількості), але частка їх у загальному обсязі реалізованої сільськогосподарської продукції США становила 58,7% [9].

Усе це дає підстави стверджувати, що на сьогодні в США і в інших економічно високорозвинених країнах Заходу у цілому розбудована і функціонує постіндустріальна модель аграрної економіки. У зв'язку з цим актуальним є питання щодо моделі аграрної сфери економіки України в аспекті рівня її техніко-технологічної оснащеності.

Мета запропонованої статті — проаналізувати сучасний стан техніко-технологічної оснащеності сільського господарства по секторам. Визначити концептуальні підходи щодо змісту і напрямів розбудови постіндустріальної моделі сільського господарства в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

До загальноновизнаних відноситься положення, згідно з яким ефективність і економічна безпека сільськогосподарської діяльності зумовлена дією багатоманітних внутрішніх і зовнішніх факторів. Визначити достовірно вклад кожного з них практично неможливо. Водночас для певного етапу розвитку сільського господарства і окремої країни можна виділити один чи декілька пріоритетних факторів. При цьому важливо не допускати як їх недооцінку, так і абсолютизацію. На жаль, більшість вітчизняних вчених економістів-аграрників в процесі ринкової трансформації одержавленого аграрного сектора (в умовах, коли вже декілька десятиліть відбувалася НТР), "переоцінювали" економічний потенціал приватної власності і приватних форм господарювання, тобто їх вплив на ефективність аграрного виробництва. При цьому підкреслювалося, що Україні притаманно "...історично зумовлене тяжіння селянина до приватної власності... Тому він, по можливості, намагається мати якомога більше землі і майна, захищати її усіма доступними йому способами..." [4, с. 6].

Відносно землі, то всупереч загальноновизнаним положенням економічної теорії стверджувалося таке: "Без приватної власності на землю неможливо домогтися відповідальності, стимулювати ініціативу, забезпечити економічну зацікавленість працюючих" [2, с.

13]. "Кожне сільськогосподарське підприємство повинно знайти свій шлях і свою форму, але беззастережною умовою лишається приватна власність на землю і майно" [3, с. 62]. Але, як відомо, в Україні сільгосп підприємства ведуть господарську діяльність переважно на орендованій землі, яка є приватною власністю землевласників. Тобто не досягнуто первісного гасла земельної реформи — "Землю тим, хто її обробляє". Водночас аграрна сфера економіки функціонує на ринково-підприємницьких засадах, що визнано світовою спільнотою.

Для становлення нормального функціонування та розвитку ринкової економіки достатньо двох умов: 1) суспільний поділ праці; 2) економічний суверенітет виробничої одиниці, незалежно від її організаційно-правової форми, у вирішенні питань: що, як, з ким, скільки і для кого виробляти, у кого купувати засоби виробництва і як вирішувати ці питання. Суспільний поділ праці мав місце і в радянські часи, а тому достатньо було лише надати колгоспам і держгоспам економіко-правову самостійність, якої вони не мали. Тобто одним із варіантів ринкової трансформації сільського господарства (як загальний чи частковий) могли бути — комерціалізація колгоспів і держгоспів, заміна соціалістичного госпрозрахунку на комерційний, ринково-підприємницький. І як свідчить досвід деяких країн з розвинутою ринковою економікою, земля може знаходитися у державній власності (наприклад, Ізраїль). А фермери-товаровиробники, як правило, успішно господарюють і на орендованій землі.

З огляду на викладене вище, можна стверджувати, що реформатори абсолютизували чинник приватної власності на виробничі ресурси і результати господарської діяльності, а відповідно і приватні форми господарювання. Натомість не приділялася належна увага іншим важливим чинникам, не враховувався світовий досвід і тенденції розвитку сільського господарства в країнах Заходу в останні десятиліття.

Фактор приватної власності на землю й інші виробничі ресурси, зрозуміло, не варто і недооцінювати. Зокрема, фермерство і раніше, і тепер є пріоритетною організаційно-правовою формою господарювання у всіх розвинених країнах Заходу. У порівнянні з іншими агроформуваннями воно має незаперечну перевагу щодо найвищої із можливих мотивації їх власників-господарів до продуктивної і ефективної праці. Фермер самоособисто зацікавлений у найвищих результатах господарської діяльності і безпосередньо несе за неї відповідальність.

Проте в міру розвитку продуктивних сил у

сільському господарстві, особливо в епоху НТР, продуктивність і ефективність аграрних підприємств усе більше визначаються двома, до речі, взаємопов'язаними пріоритетними чинниками: 1) рівнем розвитку техніко-людської системи; 2) розмірами господарства, насамперед за показником площі використання сільськогосподарських угідь.

Перший фактор охоплює матеріально-технічну і технологічну бази, особливо сільськогосподарську техніку, відповідні технології виробництва і кваліфікацію працівників. Але, безперечно, їх повне й ефективне використання потребує відповідних земельних площ, рівня концентрації виробництва господарській одиниці. Зрештою, йдеться про те, що в сучасних умовах сектор великотоварних постіндустріальних агроструктур стає провідним у вирішенні продовольчої безпеки країни, за часткою у загальному виробництві товарної продукції, обсягів експорту тощо.

Отже, в сучасних умовах у сільському господарстві зростаючий вплив на продуктивність і ефективність господарювання здійснюють розміри господарств, використання новітніх видів техніки і технологій. При всьому значенні чинника приватної власності його недостатньо. Дрібні й малі господарства не мають можливості використовувати відомі переваги великих господарств. Саме це змушує фермерів кооперуватися між собою, інтегруватися з підприємствами третьої сфери АПК, об'єднуватися і створювати партнерства різних типів, корпоративні сімейного і несімейного типу.

У зв'язку з викладеним вище доречно розглянути питання щодо порівняння моделей аграрної економіки в економічно високорозвинених країнах і Україні. Модель економіки, як відомо, є спрощеним виділенням у тій чи іншій економічній системі певних ознак. З точки зору економічних відносин, це насамперед форми власності і господарювання та система регулятивних механізмів. З цих позицій модель аграрної сфери економіки України вже є ринковою. Адже тут відбулася кардинальна зміна власницько-господарських відносин (паювання земель і майна, що дало поштовх для формування і розвитку різних форм агроструктур (товариства, приватні підприємства, сільськогосподарські кооперативи, фермерські господарства) як суб'єктів господарювання ринково-підприємницького типу). Усім їм забезпечена економічна і правова самостійність, а зв'язки між ними регулює ринок. Втручання держави здійснюється у межах ринкових принципів господарювання. Інакше кажучи, в Україні завершена в основному ринкова трансформація всієї економіки. Відпові-

дно, вона визнана країною з ринковою економікою, прийнята до СОТ. І з цих позицій національна економіка, аграрна зокрема, є ринковими.

Разом з тим ринкову модель сільського господарства можна розглядати з точки зору рівня розвитку техніко-людської системи і насамперед техніко-технологічної оснащеності агроструктур, їх розподілу за розмірами, місця і ролі різних груп у загальному виробництві сільськогосподарської продукції країни.

У зв'язку з цим при узагальненому підході і в історичному аспекті в розвитку техніко-технологічної оснащеності можна виділити такі етапи: 1) доіндустріальний (мануфактурний) — техніка примітивна, використання переважно тягової сили тварин (коні та воли) і значні обсяги ручної праці; 2) індустріальний етап — посилення зв'язків сільського господарства із підприємствами першої сфери АПК, купівля і використання різних видів сільськогосподарської техніки, механізація основних процесів. У землеробстві використання міндобрив, засобів захисту рослин, меліорація тощо; 3) постіндустріальний (застосування новітніх видів техніки і технологій).

Постіндустріальні агроструктури отримали назву інноваційних агропідприємств (термін "інноваційний" тотожний терміну "новостворений"). Головна їх ознака — впровадження у виробництво сучасних видів техніки і технологій, що дає змогу здійснювати його інтенсивне відтворення та розвиток. Тобто йдеться про економічний розвиток підприємства на інтенсивно-інноваційних засадах.

З точки зору наведеної класифікації, вітчизняний аграрний сектор охоплює агрогосподарства усіх названих типів. При цьому сектор господарств населення у цілому є доіндустріальним. Адже сільські домогосподарства — це дрібні за розмірами земель домогосподарства (у 2007 р. — в середньому по Україні — 1,21 га) з низькою технічною оснащеністю і застарілими технологіями виробництва. З них мали техніку — 12,3%, а тих, які використовують для обробки землі ручну працю, — 93,6% [8, с. 170; 176].

На початку аграрної реформи суспільний сектор (колгоспи і держгоспи) аграрної сфери економіки України відповідав критеріям індустріального. Водночас якщо врахувати "руйнацію" матеріально-технічної бази більшості сільськогосподарських підприємств і зважити на її значний розвиток в економічно високорозвинених країнах, починаючи з 1990 р., то у цілому він не повністю відповідає навіть індустріальній моделі. Більш того, вітчизняному аграрному сектору на сьогодні притаманний критич-

ний стан матеріально-технічної бази. Частка сільського господарства в основному капіталі національної економіки України зменшилася з 25 % у 1996 р. до 5% у 2006 р. Машинами та обладнанням аграрні підприємства забезпечені лише на 45—65% технічної потреби, понад 90% сільськогосподарських машин уже відпрацювали амортизаційний строк. Енергетична потужність сільськогосподарських підприємств у 2006 р. зменшилась в 2,5 раза порівняно з 1990 р. Така ж динаміка наявної кількості тракторів, комбайнів, кормозбиральної техніки. Навантаженість ріллі на трактор в Україні у 4—20 разів, а посівів зернових на комбайн у 4—8 разів більша, ніж у розвинутих країнах світу. Вітчизняні машини та обладнання відстають від світових на 2—3 покоління. За кількістю та якістю технічних засобів, продуктивністю машин, екологічністю та безпечністю в роботі аграрна Україна стоїть значно нижче розвинутих країн світу [5; 6].

Чи функціонує в сільському господарстві України постіндустріальний сектор? Спробуємо дати відповідь на поставлене питання.

Не існує узагальнюючого показника, який би характеризував "постіндустріальність" сільськогосподарського підприємства, а відповідно, і чіткі межі щодо їх виділення. Водночас уявлення про них дають такі критерії:

- відносно великі площі землекористування;
- застосування новітніх видів техніки і технологій;
- висока продуктивність і ефективність господарської діяльності.

Таблиця 1. Показники діяльності інноваційних агроформувань Дніпропетровської області за 2007 р.*

Назва підприємства	Площа с.г. угідь, га	Середньооблікова чисельність штатних працівників, чол.	Виробництво валової продукції с.г.**, тис. грн.	У тому числі		Рівень рентабельності усієї діяльності, %	У тому числі	
				на 100 га с.г. угідь, тис. грн.	на одного штатного працівника, тис. грн.		рослинництва	тваринництва
АТЗТ «Агро-Союз»	12420	515	72755	586	141	25	31	42
ТОВ «Олімпекс-Агро»	21855	815	42700	195	52	24,3	45,2	-
ТОВ Агрофірма «Дружба»	5552	227	14915	267	66	30,0	55	-
ТОВ АФ «Обрій»	7940	351	14850	187	42	33,2***	-	-
ТОВ «Агро-Овен»	7333	1362	68485	934	50	27,6	21,2	16,9

* Тут і в подальшому використані дані Головного управління агропромислового розвитку Дніпропетровської облдержадміністрації.

** виробництво валової продукції сільського господарства у порівнянних цінах 2005 року.

*** за 2006 рік, а в 2005 р. — 64,5%.

Виходячи із таких критеріїв, в Україні сформований і функціонує якщо і не сектор, то принаймні група "постіндустріальних" агроструктур, практично в кожному регіоні. Для прикладу ми виділили групу з 5 агроструктур Дніпропетровської області (таблиця 1).

Із наведених вище даних можна сформулювати наступні висновки. За площею використання сільськогосподарських угідь усі п'ять агроформувань є великими. В розрахунку на одне з них припадало 11 тис. га, тоді як по області середній розмір сільськогосподарського підприємства (без ФГ) становив 1,8 тис. га, а ФГ — 150,6 га [7, с. 11].

Відповідно, усі ці господарства мали можливість використовувати відомі переваги великих площ землекористування, особливо з точки зору впровадження новітніх технологій обробітку ґрунту, які зберігають і навіть підвищують його родючість.

В усіх п'яти агроструктурах більш продуктивно використовуються сільськогосподарські угіддя, в них вища продуктивність праці. Про це свідчать такі дані: частка цих підприємств у загальній площі сільськогосподарських угідь області, які використовували сільськогосподарські підприємства, становила 3,6%, а у виробництві валової продукції сільського господарства — 7,7%.

Якщо в секторі сільськогосподарських підприємств в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь було отримано 180 тис. грн., то по розглянутим п'яти підприємствам цей показник становив 388 тис. грн., тобто в 2,2 рази більше. У них порівняно вища уро-

жайність. Так, не дивлячись на посуху у 2007 р., цей показник в АТЗТ "Агро-Союз" по озимій пшениці становив 42 ц/га, агрофірмі "Дружба" — 58 ц/га, а кукурудзи — 74 ц/га, соняшнику — 33,5 ц/га.

Для порівняння у цьому ж році по сільськогосподарським підприємствам Дніпропетровської області урожайність зернових становила 17,6 ц/га, соняшнику — 12,8 ц/га.

У тих інноваційних господарствах, що мають тваринницьку галузь, воно ведеться більш ефективно. Так, в АТЗТ "Агро-Союз" у 2007 р. середньорічний надій молока від корови становив 8200

літрів, а рентабельність продукції тваринництва 42,0%, тоді як по сільськогосподарським підприємствам області ці показники становили: 3418 літрів і мінус 12,7%, тобто ця галузь була збитковою [7, с. 24; 52].

Головним критерієм інноваційності досліджуваних агроструктур є постійне впровадження новітніх технологій. Це питання потребує окремого розгляду. Зазначимо лише, що, наприклад, у ТОВ Агрофірма "Дружба" впроваджено безвідвальний обробіток ґрунту на всій площі орних земель, щорічно вноситься до 2000 тонн аміачної води. У ТОВ АФ "Обрій" впроваджено сучасні технології по вирощуванню, виробництву та переробці м'яса свинини, планується будівництво забійного цеху і введення сучасних технологій для виробництва молока. Особливо високотехнологічними є АТЗТ "Агро-Союз", ТОВ "Обрій". Їх досягнення відомі не тільки в Україні, але й за її межами. Важливим соціальним показником усіх сільськогосподарських підприємств і інноваційних зокрема є рівень середньомісячної заробітної плати одного штатного працівника. У 2007 р. найвищою вона була в АТЗТ "Агро-Союз" — 1590 грн., в ТОВ "Агро-Овен" — 1083 грн., ТОВ "Олімпекс-Агро" — 795 грн. В середньому по п'яти інноваційних підприємствах вона становила — 1226 грн., тоді як по Україні в галузі сільського господарства — 733 грн., тобто на 40,2% менше.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи викладене вище, можна стверджувати, що у цілому сучасна аграрна сфера економіки України є переважно доіндустріальною і індустріальною. Сектор інноваційних агроструктур сформований і функціонує, але він не є пріоритетним за питомою вагою у загальному виробництві сільськогосподарської продукції. Інакше кажучи, постіндустріальна модель національної економіки і сільського господарства зокрема поки що є проектом, змістом "національної ідеї".

Відносно останньої П.Т. Саблук в доповіді на Десятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 10—11 квітня 2008 року зазначав, що "Постіндустріальна модель розвитку економіки України (проект) це:

— об'єднання капіталу землі з капіталом індустрії;

— зосередження зусиль на застосуванні досягнень науки у сфері прогресивних та інформаційних технологій з метою забезпечення високоприбуткового функціонування об'єданого капіталу;

— спрямування переважної маси отримано-

го прибутку на вирішення проблем соціуму і сільського розвитку.

Для реалізації цієї ідеї в державі мають бути створені однакові стартові умови ефективного функціонування всіх галузей і сфер економічної діяльності. Стосовно аграрного сектору економіки, то цього не можна досягти без капіталізації землі і врахування її в системі ціноутворення для економічного регулювання міжгалузевих відносин" [6, с. 25].

Розширення міжнародних зв'язків аграрного сектору економіки України, вступ її до СОТ, безперечно, посилять конкуренцію на внутрішньому і зовнішньому аграрних ринках. За таких умов конкурентоспроможними будуть насамперед інноваційні агропідприємства, які використовують новітні види техніки і технології, сучасний менеджмент.

Література:

1. Иоаннесян С.А. Продовольственная безопасность — приоритетная цель сельскохозяйственной политики США / С.А. Иоаннесян, Н.З. Левина // США: экономика, политика, идеология. — 1997. — № 10. — С. 109-119.

2. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання і земельні відносини в сільськогосподарському виробництві України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. — 1996. — № 12. — С. 12-19.

3. Михасюк І. Розвиток приватних агроформувань і подолання аграрної кризи / І. Михасюк // Економіка України. — 2000. — С. 62—66.

4. Онищенко О., Юрчишин В. Становлення приватного сектора в сільському господарстві // Економіка України. — 1995. — № 10. — С. 4—18.

5. Саблук П.Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання // Економіка АПК. — 2004. — № 6. — С. 3—8.

6. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 19—37.

7. Статистичний збірник "Сільське господарство Дніпропетровської області" / Головне управління статистики у Дніпропетровській області. — Дніпропетровськ. — 2008. — 207 с.

8. Статистичний збірник "Сільське господарство України": за 2007 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2008. — 391 с.

9. 2007 Census of Agriculture United States Summary and States Data — Vol. 1. Geographic Area Series. Part 51 — US Department of Agriculture, NASS, 2009.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2009 р.